

Klaudy K. 2019. Dr. Zeyk Adéle Agatha Christie fordítója.
In: Nyomárkay I., Nagy, S. I. (szerk.) *A fordítás elméleti és gyakorlati kérdései*. Budapest: Modern Filológiai Társaság. 143–155.

Dr. Zeyk Adéle Agatha Christie fordítója

KLAUDY KINGA

professzor emeritus, ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

Abstract: For a long time, translation studies did not consider it a task to research the life and work of individual translators. It is not surprising, as founders of Translation Studies first of all sought generalizations. It was precisely their purpose to find general laws or regularities behind the subjective decisions of the individual translators. It was only in 2000, that Andrew Chesterman in his "causal model" took the translator's personality into account among the "reasons" for translation. He also proposed a new term: Translator Studies. The topic has since become fashionable, for example, the concepts, terms and research methods of sociology can be very useful in researching the status and the social prestige of today's professional translators. This article presents Baroness Adéle Zeyk, an amateur translator who lived in the first half of the 20th century, whose translation of Agatha Christie's *The Secret Adversary*, made in 1930, is still in print, and was only retranslated in 2012, that is 82 years after it was originally translated.

Keywords: Agatha Christie, *The Secret Adversary*, Baroness Adéle Zeyk, amateur translators

1. Egy méltatlanul elhanyagolt téma

Mikor a *Modern Filológiai Társaság Fordítástudományi Szakosztálya* 1983-ban megalakult, az alapítók egyaránt szerettek volna foglalkozni a műfordítás és a szakfordítás elméleti és gyakorlati kérdéseivel. A meghívott előadók között éppúgy szerepeltek műfordítók (pl. Lator László, Göncz Árpád, Pór Judit), szakfordítók (pl. Érsek Iván, Ányos László) és még gyakorló tolmácsok is (pl. Lomb Kató, Rubányi Pálné). Mivel az első években Papp Ferenc akadémikus volt az elnök, és én a titkár, mindketten nyelvészek lévén, természetes, hogy az előadók között nemcsak gyakorló fordítók, hanem fordítást oktató tanárok is voltak (pl. Papp Andrea, Heltai Pál, Klaudy Kinga), és fordításelméleti szakemberek is (pl. José Lambert, Vladimir Gak, Gideon Toury). Mint látjuk kezdetben főleg külföldiek, hiszen Magyarországon még nem volt fejlett a fordítástudomány. A *Modern Filológiai Társaság* értesítőiben megtalálható a témák széles köre, sőt az előadások egy része meg is jelent, tehát máig is olvasható a *Fordításelméleti Füzetek* I–VI. számában. Egyetlen téma maradt sokáig mostohagyermek, amellyel nem foglalkozott egyetlen előadás sem, pedig Frank Tibor, a Modern Filológiai Társaság alapító elnöke több-

szőr is szorgalmazta, és ez pedig a nagy magyar műfordítók életművének feldolgozása, műfordítói pályaképek felrajzolása volt.

Ha megnézzük a fordítástudomány fejlődésének különböző korszakait, ez természetes következménye volt az akkor uralkodó nyelvészeti megközelítésnek. A fordítástudomány (Translation Studies) a 70-es években éppen az egyéni fordítói megoldásoktól szeretne elszakadni, a rendszert keresi. A fordítástudomány lényege az egyéni fordítói tapasztalatok általánosítása, rendszerbe foglalása, lehetőség szerint fordítási törvényszerűségek megállapítása, tehát a fordítástudomány keletkezésekor, a 20. század második felében a fordító személye szükségszerűen háttérbe szorult.

2. Fordítótudomány?

A 21. század elején, ahogy a fordítást a nyelvek közötti információcsere helyett egyre inkább a nyelvek és kultúrák közötti információcsereként fogjuk fel, a fordító személye is egyre inkább előtérbe kerül. Annyira, hogy Andrew Chesterman a következő címet adja egy 2009-ben született cikkének: *The Name and Nature of Translator Studies*. A "Name and Nature" nyilvánvaló utalás Holmes cikkére, de a cím folytatásában "Translator" (fordító) van "Translation" (fordítás) helyett:

...within the field of Translation Studies we may be witnessing the development of a new subfield, a new branch. I suggest we could call this TranslaTOR Studies. ... As a simple preliminary definition, let us say Translator Studies is the study of translators (and of course interpreters). (Chesterman 2009: 13–21)

Chesterman már korábban is (2000) megpróbálta ráterelni a figyelmet a fordítók személyiségére, mikor a fordításkutatás módszereinek modellálásakor az összehasonlító kutatási modell, és a folyamatkutatási modell mellett az ún. „okszági modell” fogalmát megalkotta, amelynek lényege a fordítás okainak és következményeinek kutatása. Másképp megfogalmazva, annak kutatása, hogy mi van hatással a fordításra és mire van hatással a fordítás. A fordításra hatással van: (1) a fordító kognitív állapota (tudása, élettapasztalata, érzelmi állapota, attitűdje, önképe), (2) a fordítói feladat jellege (instrukciók, technikai felszereltség, határidők), (3) a fordítás szociokulturális körülményei (fordítási tradíciók, nyelvek státusza, a fordítás és a fordítók helye a társadalomban).

Ha még korábbi művet keresünk a fordító személyiségének témájában, akkor Venuti nevét kell említenünk, akinek 1995-ben megjelent könyve már a címét tekintve is figyelemfelkeltő *The Translator's Invisibility*. A fordításra vonatkozó kritikák tömegét elemezve jut el arra a megállapítására, hogy a fordítás annál pozitívabb értékelést kap minél láthatatlanabb a fordító.

3. A fordítók és tolmácsok személyének kutatása

A napjainkban élő és dolgozó fordítók és tolmácsok személyét az ún. „szociológiai paradigma” hozta be a fordítástudományba. Kérdőíves kutatások formájában habitusvizsgálatok és presztízs-kutatások indultak vállalati fordítók, szabadúszó fordítók, fordítóirodák munkatársai, tolmácsok stb. körében, arról, hogy hogyan értékelik saját helyzetüket, társadalmi megbecsültségüket, javadalmazásukat (Dam & Korning Zethsen 2008). Magyarországon Pataky Éva készít egy felmérést a tolmácsok presztízséről a magyar társadalomban (folyamatban lévő PhD értekezés).

Már nem élő fordítók és tolmácsok személyének kutatása ritka, kivéve, ha saját jogon író, irodalmár, politikus stb. volt az illető. Vagy tolmácsok esetén, ha nagy történelmi események tanúja volt. Például a második világháború idején. Napjainkban két ilyen tárgyú könyv is megjelent, mindkettőt recenzálta a *Fordítástudomány* című folyóirat (vö. Seidl-Pécs 2018 és Máty 2018 recenzióját).

A Modern Filológiai Társaság júniusi konferenciáin évek óta hallhatunk beszámolókat egy nagy vállalkozásról (csak kiragadva utalunk három ilyen előadásra: Papp & Vihar 2013, 2014, 2015). Ez a vállalkozás a Papp Andrea, Vihar Judit, és Nagy Sándor István szerkesztésében készülő *Magyar Műfordítói Lexikon* (1945–2010). Ennek a munkának a méretei is érzékeltetik mennyire pótolhatatlan mindannyiunk számára Papp Andrea elvesztése. A szerkesztők sokszor hangsúlyozták, hogy milyen nehéz adatokat szerezni a magyar fordítókról (Nagy 2011). Én magam is elkövettem azt a hibát, hogy Szili Katalin köszöntőkönyvébe írt cikkemben újrafordításról írok (2017), de a különböző szövegváltozatokat csak mint szöveganyagot kezelem, és nem próbálok utánajárni a fordítóknak. De ezt tettem egész életemben, szöveget kutattam és nem a mögötte rejlő embert. Most hogy Papp Andrea emléke előtt tisztelegve megpróbáltam utánajárni dr. Zeyk Adéle bárónőnek, az egyik első Agatha Christie fordítónknak, akinek a fordítását 82 évig lehetett újra és újra kiadni, magam is tapasztaltam e kutatás nehézségeit.

4. A titkos ellenfél kiadási története

Ami először feltűnik, hogy milyen sokáig volt forgalomban Zeyk Adéle fordítása. Az eredeti mű, Agatha Christie második regénye a *The Secret Adversary* 1922-ben jelent meg angolul. Az első magyar fordítás 1930-ban a Palladis Rt-nél jelent meg *A titkos ellenfél* címmel. Fordítóként dr. Zeyk Adéle bárónő van feltüntetve. Az 1930-as első magyar kiadás többféle borítóval is megjelent, az egyik szürke alapszínű, egyszerű, mint egy iskolai füzet borítója, a másik szintén szürke alapszínű, de fekete arabeszkkel, a harmadikon pedig véstjósloán borongós figurális grafika van, mint a Palladis Rt többi egypengős regényein, pedig ennek a regénynek a hangulatára a borongósság éppenhogy nem jellemző.

A háború után a Hungaprint (más néven Hunga-Print vagy Hungalibri) kiadó újra felhasználta dr. Zeyk Adéle bárónő fordítását, és az 1930-as fordítás szövegét

vidám, világoskék és rózsaszín hálósobában baldachinos ágyat ábrázoló borítóval háromszor is kiadta 1995-ben, 1997-ben, 1999-ben. A kiadványok két kötetben (I-II) jelentek meg, a fordító nevéből kimaradt a bárónő, ezeken a kiadásokon már csak dr. Zeyk Adéle van feltüntetve. Ezek nem újrafordítások, inkább újrafelhasználásnak vagy újrahasznosításnak nevezhetők, hiszen csak minimális változtatásokat találunk bennük az eredeti fordítás szövegéhez képest.

És végül 82 év után született meg az újrafordítás, Az Európa Könyvkiadó 2012-ben adta ki Agatha Christie *A titkos ellenfél* című művét Neményi Róza új fordításában. Ez a most már valóban új fordítás 2015-ben újra megjelent.

5. Dr. Zeyk Adéle bárónő mint fordító

Mit lehet tudni dr. Zeyk Adéle bárónőről, erről a titokzatos fordítóról. Magáról a Zeyk családról nagyon sokat lehet megtudni, Zeyk Adéleről nagyon keveset. Az egyik legrégebbi magyar erdélyi nemesi család (ld. zeykfalvi Zeyk családfa az interneten). A máig is legismertebb név Zeyk Domonkos, aki a segesvári csatában halt hősi halált, és akiről azt is tudjuk, hogy Petőfivel töltötte a csata előtti estét. Zeyk József, kapta a családban a bárói címet Ferenc Józseftől 1895-ben. Zeyk Adéle apja Zeyk József (1864–1901), anyja Jósika Erzsébeth (1864–1935), lányaik Liza, Irma és Adéle.

Zeyk Adéle Kolozsváron született 1897-ben és Buenos Aires közelében halt meg 1984-ben. A Szegedi Tudományegyetem archív irataiból megtudható, hogy 1921-ben doktori fokozatot szerzett Szegeden *Epiktétosz* munkásságából. Az archivált anyagban csak a bevezetőt találjuk meg, azzal a megjegyzéssel, hogy a bevezető után a dolgozat Epiktétosz kézikönyvének fordítását és a műszavak jegyzékét valamint magyarázatát tartalmazza. 1930-ban, mint már tudjuk két fordítása is megjelent a Palladis kiadónál Agatha Christie: *A titkos ellenfél* és Balfour Hearnden: *Kisértet a coombei kastélyban*. Megtaláljuk nevét a Budapesti háztulajdonosok név és címtárának 1938–1939-es kötetében: dr. br. Zeyk Adéle VIII. Sándor u. 4. Később elköltözhetett, mert az 1940-es telefonkönyv szerint lakása a Kagyló utca 1b-ben volt, mely Budapest egyik legszebb panorámájú helyén, a Várhegy Bécsi Kapu melletti részében található. Még az akkori telefonszámát is megtudhatjuk: 153–992.

Az 1943-as évben újra találunk egy nyomot méghozzá genfi működéséről. Keresztes Csaba 2008-ban megjelent írásában beszámol egy Magyar Tájékoztató Könyvtárról, mely 1943–1948-ig működött Genfben, kezdetben a Magyar Házban, később változó színhelyeken. Ezzel kapcsolatban a következőt olvashatjuk: „A gondnokságot több kiegészítő személy mellett a magyar Külügyminisztérium tisztviselőjeként dolgozó, és a Magyar Ház működésének koncepcióját kidolgozó Zeyk Adéle bárónő vállalta.” Sajnos mind a genfi Magyar Ház mind a Magyar Tájékoztató Könyvtár sorsa kedvezőtlenül alakul a történelmi események miatt és Zeyk

Adéle neve a könyvtár megtartásáért való küzdelmekről szóló beszámolókból később már nem merül fel (Keresztes 2008).

A náciellenes magyar arisztokraták között is megtaláljuk nevét Filep Tamás Gusztáv (2011) *Koszorú hiányzó emléktáblára* című cikkében:

A lengyelmentők legfontosabbjaiként gróf Széchenyi Károly és a már említett gróf Károlyi Józsefné (Wenckheim Margit grófnő) mellett herceg Odescalchi Károlyné gróf Andrássy Klára, gróf Szapáry Erzsébet (Szapáry Antal testvére), gróf Andrássy Ilona, gróf Széchenyi Károlyné, gróf Dessewffy Emilné, Weiss Edit bárónő, báró Zeyk Adéle és az idősebb Pallavicini György felesége, gróf Andrássy Borbála nevét emelik ki a feldolgozások. (Filep 2011)

6. További fordításai

A legegyszerűbb lenne azt mondani, hogy a bárónőnek nem voltak további fordításai, de mint említettük volt még egy, amely szintén a Palladis Rt-nél jelent meg és szintén 1930-ban: Balfour Hearnden: *Kisértet a coombei kastélyban*. Ennek a könyvnek a szerzője felkelti gyanakvásunkat. Mert ez a név két vezetéknevből áll. És valóban írói álnévről van szó, két szerzőt takar: Lady Eve Balfour és Beryl Hearnden írói neve. Lady Eve Balfour, rendkívül modern gondolkodású hölgy az organikus talajművelés apostola volt, és feltehetően modern eszméivel keltette fel annyira Zeyk Adéle érdeklődését, hogy a kisértetkastélyról szóló könyvét is lefordította.

Az Epiktétoszról szóló doktori értekezés is részben fordítás, és nyilván rendszeres fordítási munkákkal járt a külügyminisztériumi munka, a Genfi Magyar Ház működtetése és a működés dokumentációja.

7. Milyen fordító volt?

Ha ezt a kérdést feltesszük, hogy milyen fordító volt Zeyk Adéle, akkor csak azt felelhetjük, hogy nem volt fordító. Dilettáns volt a szó jó értelmében. Vagy ami ugyanazt jelenti: amatőr, de éppúgy a szó pozitív értelmében. Több nyelven beszélő arisztokrata hölgy volt, valószínűleg nem pénzkereseti célból fordított, és irodalmi ambíciókat sem dédelgetett, hiszen nincs nyoma irodalmi munkásságra való törekvésnek. Modern szellemére jellemző, hogy angolból fordít, pedig akkor még Magyarországon a német és a francia van túlsúlyban. Hogyan fordít? Könnyedén és szellemesen. Az nyilván nem véletlen, hogy az 1930-ban kiadott fordítást 82 évig használták. Mert lehetett használni.

8. Milyen a fordítás szövege?

A fordítás szövege könnyed, csevegő, szellemes – tökéletesen visszaadja Agatha Christie stílusát. Az első világháború után véletlenül összefut Londonban egy fiatalember és egy fiatal lány, akik korábbról futólag ismerték egymást, beülnek a Lyons Kávéházba és elkezdnek beszélgetni. Kiderül, hogy a háborút végigszolgálták, de utána mindketten munka nélkül maradtak. Végiggondolva az összes pénzereseti lehetőséget, jobb ötlet híján megalakítják az Ifjú Kalandorok Társaságát, és mindjárt fel is adnak erről egy hirdetést az újságba. Kalandok sorozata kezdődik, de ezek inkább mulatságosak, mint véresek, a józan ész és a jó humor egy percre sem hagyja el hőseinket. Mindezt Zeyk Adéle fordítása tökéletesen visszaadja, fordítása mégis fokozatosan avul, mert közben a világ változik. A fordító például nem tehet arról, hogy idő közben megváltozik az iskolai osztályzatok rendszere és már nem az egyes lesz a jó, és az ötös a rossz, hanem éppen fordítva: Pl: Tommy megdicséri Tuppencet:

Angol eredeti: Full marks for industry, zero for modesty...(Christie 59)

Magyar fordítás: Szorgalom egyes, szerénység ötös. (Zeyk 59)

Persze feltehetően valaki a kérdést: miért baj az avittság, hiszen a regény 1920-as években játszódik? Röviden: azért baj, mert az avittság nem része az üzenetnek. Tommy és Tuppence két ízig-vérig modern fiatal nem beszélhet régiesen, pl. nem magázódhatnak. A tegezés-magázás az egyik olyan hely a fordításban, amely rendkívül érzékeny az idő múlására. Zeyk Adéle fordításában nemcsak a két főszereplő magázódik, hanem még a szállodai liftesfiút is magazzák.

A fiatal hősök nem használhatnak felháborodásukban, vagy meglepetésükben olyan elavult frazeologizmusokat hogy „A kakas csípje meg”. Változik a fordítói norma is: a kötelező Mrs és a Ms manapság már gyakran kimarad a megszólításokban is, de a narratív részekben biztos nem jelenik már meg. Változik a célnyelvi olvasó tudása a forrásnyelvi országról. Ma már a magyar olvasó is tisztában van azzal, hogy az angol *lunch* az nem ’villásreggeli’, és a *dinner* pedig nem ’ebéd’.

Ezeknek az idő múlására különösen érzékeny helyeknek a részletes felsorolását és elemzését megtettem korábbi tanulmányomban (Klaudy 2017). Ott tértem ki néhány nyilvánvaló félrefordításra is, melyek oka az angol és a magyar kultúrának a mostaninál sokkal nagyobb távolsága: pl. a *welsh rabbit*, mely egyszerű sajtos melegszendvics „welszi nyúl”-ként jelenik meg a fordításban. Ennek a tanulmányának azonban most nem az újrafordítás szükségessége a témája, hanem a dr. Zeyk Adéle bárónő, mint Agatha Christie fordítója.

9. Néhány összefoglaló megjegyzés

A 20. század első felében a Palladis Kiadó egypengős és félpengős regényeit (Stanley Gardner, Edgar Wallace, Zane Grey stb) gyakran nem professzionális fordítók fordították. A nem professzionális fordítók között több nyelven (már angolul is)

beszélő úriasszonyok, arisztokrata hölgyek is voltak (vö: dr. Zeyk Adéle bárónő, Hrabovszky Júlia, Karinthy Emilia).

Munkájuk nyilván különböző minőségű. Dr. Zeyk Adéle bárónő fordításáról, melyet 82 éven keresztül újra és újra kiadtak, sőt mint a Könyvmoly Kiadó internetes könyvértékeléseiből kiderül, az új kiadás mellett még mindig olvasnak, elmondható, hogy tökéletesen visszaadja Agatha Christie stílusát, a két vállalkozó szellemű fiatal Tony és Tuppence jellemét, és ma is megállná helyét, ha nem változott volna meg azóta gyökerestől a világ.

20. század első felének női műfordítói közül sokan láthatatlanok. Bár fontos szerepet játszottak a 20. század első felének magyar könyvkiadásában, életpályájukhoz valóban nehéz anyagot találni. Ennek több oka is van: nem rendszeresen fordítottak, nem fordításból éltek, gyakran nem a saját nevükön fordítottak (pl. Karinthy Frigyes nővére Karinthy Emilia). Mint Márai Sándor nagynénjének Hrabovszky Júliának visszaemlékezéseiből tudjuk, fordítói tevékenységüket sokszor maguk sem becsülték sokra. Mindez nem jellemző a későbbi nagy női fordítói nemzedékre: Szöllősy Klárára (1913–1970), Devecseriné Guthy Erzsébetre (1892–1965), Lányi Saroltára (1913–1975). Az ő életük és tevékenységük még feldolgozásra vár.

Felhasznált irodalom

- Chesterman, A. (2000): A Causal Model for Translation Studies. In: Olohan, M. (ed.) *Intercultural Faultlines*. Manchester: St Jerome.
- Chesterman, A. (2009): The Name and Nature of *Translator Studies*. *Hermés. Journal of Language and Communication Studies*. Vol. 42. 13–21.
- Dam, H. & Korning Zethsen, K. (2008): Translator Status. A Study of Danish Company Translators. *The Translator* 14/1. 71–96.
- Filep T. G. (2011): Koszorú hiányzó emléktáblákra. Náciellenes magyar arisztokraták a II. világháború idején. *Kommentár* 2011/2. 61–73.
- Hrabovszky J. (2001): *Ami elmúlt*. Budapest: Helikon.
- Keresztes Cs. (2008): Magyar Tájékoztató Könyvtár Genfben. *Archivnet* 8/1. Bevezetés.
- Klaudy K. (2017): A célnyelvi norma követése egy Agatha Christie regény újrafordításában. *THL₂ A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata*. No. 1–2. 168–181.
- Mány D. (2018): Paul-Otto Schmidt: Sur la scène internationale avec Hitler. *Fordítástudomány* 20/2. 99–104.
- Papp A. & Vihar J. (2013): Szabók a magyar műfordításban. In: Bárdosi V. (szerk.) *Reáliák – A lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 187–193.

- Papp A. & Vihar J. (2014): A tudomány kulcsa a világ titkaihoz Szállóigék magyar műfordítóktól. In: Bárdosi V. (szerk.) *Szövegalkotó gyakorlatok, nyelvteremtő praktikák*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 163–177.
- Papp A. & Vihar J. (2015): Műfordítói rekordok. In: Bárdosi V. (szerk.) *A nyelvi pragmatika kérdései szinkrón és diakrón megközelítésben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 209–218.
- Seidl-Pécs Olivia (2018): Andres, D., Kaindl, K. Kurz, I. (Hrsg.): Dolmetscherinnen und Dolmetscher im Netz der Macht. Autobiographisch konstruierte Lebenswege in autoritären Regimen. *Fordítástudomány* 20/1. 121–127.
- Zeyk A. (1921): *Epiktetos*. A M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsészeti Karán az 1920/21.–1925/26. tanévekben elfogadott doktori értekezések kivonatai és jegyzéke. pp. 15–16.
- Venuti, L. (1995): *The Translator's Invisibility*. London: Routledge.

Források

- Balfour-Hearnden (1930): *Kísértet a coombei kastélyban*. Budapest: Palladis Rt.
Fordította: Zeyk Adélé bárónő.
- Christie, A. (1930): *A titkos ellenfél*. Budapest: Palladis Rt . Fordította: dr. Zeyk Adélé bárónő.
- Christie, A. (1995): *A titkos ellenfél*. Budapest: Hunga-Print Kiadó. Fordította: dr. Zeyk Adéle.
- Christie, A. (1997): *A titkos ellenfél*. Budapest: Hunga-Print Kiadó. Fordította: dr. Zeyk Adéle.
- Christie, A. (1998): *A titkos ellenfél*. Budapest: Hunga-Print Kiadó. Fordította: dr. Zeyk Adéle.
- Christie, A. (2012): *A titkos ellenfél*. Budapest: Európa Kiadó. Fordította: Neményi Róza.
- Christie, Agatha (2015): *A titkos ellenfél*. Budapest: Európa Kiadó. Fordította: Neményi Róza.

Internetes források és irodalom

- Christie, A. (1922): *The Secret Adversary*. www.freclassicebooks.com Letöltve: 2017. április 5.
- Nagy S. I. (2011): Magyar műfordítói lexikon (1945–2010) tervezete. *Várad* 2011/10–11; <http://www.varad.ro/node/400> Letöltve: 2019. január 16.